
SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

Q 3 3

N Y C

Z OBSAHU:

P. SLAVKOVSKÝ: Životné stratégie ľudí spätých s poľnohospodárskou prvovýrobou na Slovensku v 20. a 21. storočí

J. LANGER: Sídlný typ ako historická kategória

Z. PANCZOVÁ: Konšpiračné teórie na stránkach internetu

M. HÜBSCHMANNOVÁ: Viera v mula u slovenských Rómov

Na obálke:

Prvá strana: *Ilustrácia z prílohy k článku Z. Panczovej.*

Preklady: T. Bužeková, V. Klíma

Dear reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia.

This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P.O. Box 57, Nám. slobody 6
810 05 Bratislava
SLOVAKIA

Electronic version accessible via Internet

URL <http://www.sappress.sk> <http://www.etnologia.sk>

HLAVNÁ REDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Hana Hlôšková

Tatiana Podolinská

EDIČNÁ RADA

Ľubica Droppová, Gyivicsán Anna (MR), Martin Kanovský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Milan Leščák, Martin Mešša, Magdaléna Paríková, Ján Podolák, Peter Salner, Zdeněk Uherek (ČR), Miroslav Válka (ČR)

*Slovenský národopis je evidovaný v medzinárodných bibliografických databázach:
MLA, CEEOL, Ulrich's, Willings.*

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com
www.cejsh.icm.edu.pl
www.ceeol.de
www.mla.org
www.ulrichsweb.com
www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

ŠTÚDIE

- S l a v k o v s k ý, Peter: Životné stratégie ľudí späťých s poľnohospodárskou prvovýrobou na Slovensku v 20. a 21. storočí..... 119
- L a n g e r, Jiří: Sídlný typ ako historická kategória..... 134
- P a n c z o v á, Zuzana: Konšpiračné teórie na stránkach internetu..... 152

MATERIÁL Y

- H ü b s c h m a n n o v á, Milena: Viera v mla u slovenských Rómov..... 172

ROZHLADY–SPRÁVY–GLOS Y

- Za Dušanom Bandícom (Peter S l a v k o v s k ý)..... 205
- Za PhDr. Miroslavou Ludvíkovou, CSc. (Magdaléna R y c h l í k o v á).... 206
- Pozdrav jubilantke Zuzane Štefánikovej (Gabriela K i l i á n o v á)..... 208
- Konferencia Malé dejiny veľkých udalostí (Katarína N o v á k o v á)..... 210
- O populizme na východe aj na západe (Juraj P o d o b a)..... 212
- Otázka identity na študentskej konferencii (Marta B o t í k o v á, Barbora H e r i c h o v á)... 214
- Stretnutie mladých českých a slovenských vedeckých pracovníkov v Třešti (Zuzana P a n c z o v á)..... 216

RECENZIE–ANOTÁCIE

- M. Mitterauer: Warum Europa? (Gabriela K i l i á n o v á)..... 218
- M. L. Bacci: Populace v evropské historii (Katarína N o v á k o v á)..... 220
- Ročenka Výskumného centra európskej etnológie (Katarína P l a t z n e r o v á)..... 222
- Folklór v kontextoch (Zuzana P a n c z o v á).... 224

- Traditional culture as a part of the cultural heritage of Europe (Matina B o c á n o v á)..... 226
- Denníky sociológov I. Alexander Hirner (1953-1955) (Peter S l a v k o v s k ý)..... 227
- J. Žagar: Pokrivala. Zbirka Slovenskego etnog. muzeja (Jasna G a b u r o v á)..... 231
- J. Holčík: Ilja Okáli (Lubica C h o r v á t h o v á)..... 232
- Fotografie jako ikonografický pramen (Katarína N á d a s k á)..... 233
- Otázky merania chudoby (Zita Š k o v i e r o v á)..... 236

CONTENTS

STUDIES

S l a v k o v s k ý, Peter: Life strategies of people connected with primary agricultural production in Slovakia during 20 th and 21 th century	119
L a n g e r, Jiří: Settlement type as an historical category.....	134
P a n c z o v á, Zuzana: Conspiracy theories on the internet websites.....	152

MATERIALS

H ü b s c h m a n n o v á, Milena: Beliefs in „Mulas“ among Slovak Roma.....	172
--	-----

NEWS-HORIZONS-GLOSSARY

Obituary for Dušan Bandić (Peter S l a v k o v s k ý).....	205
Obituary for PhDr. Miroslava Ludvíková, CSc. (Magdaléna R y c h l í k o v á)....	206
Jubilee of Zuzana Štefániková (Gabriela K i l i á n o v á).....	208
Conference Little history of great deals (Katarína N o v á k o v á).....	210
On the Populism East and West (Juraj Podoba).....	212
Question of Identity at the Student scientific conference (Marta B o t í k o v á, Barbora H e r i c h o v á).....	214
Meeting of young Czech and Slovak scientists in Třešť (Zuzana P a n c z o v á).....	216

BOOKREVIEWS-ANNOTATIONS	218
-------------------------	-----

**ŽIVOTNÉ STRATÉGIE ĽUDÍ SPÄTÝCH
S POĽNOHOSPODÁRSKOU PRVOVÝROBOU
NASLOVENSKU V 20. A 21. STOROČÍ
(Kultúrne, sociálne a politické súvislosti)**

PETER SLAVKOVSKÝ

*PhDr. Peter Slavkovský, DrSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,
813 64 Bratislava, Slovakia*

The influence of the political decisions on the development of agriculture and therefore on people engaging in primary agricultural production becomes more intensive with the development of civilisation. The state (its power and political elite) tends to unify social space and to control the functioning of its areas. This tendency culminated in Slovakia during the second half of 20th century in time of collectivization and decollectivization of agriculture. During the second half of 20th century there were two considerable discontinuities: first, collectivization of agriculture in 50s, and second, decollectivization in 90s. Both were politically controlled processes, and therefore their effect had been essential for the way of life and life strategies of people engaging in agricultural production. The author tries to understand these processes and their social and cultural context and to delineate possible development of agriculture as well as of people engaging in it.

Kľúčové slová: roľnícka rodina, spôsob života, kultúrne tradície, životné stratégie, poľnohospodárstvo, kultúrny kapitál, politické determinácie
Key words: peasant family, way of life, cultural tradition, strategies of life, agriculture, cultural capital, political determinations

Slovenský vidiek a ľudia späť s poľnohospodárskou prvovýrobou prešli v 20. storočí najradikálnejšími zmenami v spôsobe života, ktoré priniesla roľnícka civilizácia od čias poľnohospodárskej revolúcie koncom 18. a v 19. storočí. Spolu s nimi sa menili i podmienky,

v ktorých sa formovali životné ciele členov roľníckej rodiny. V historicky krátkom období sa museli vysporiadať pri ich napĺňaní nielen s rezíduami feudalizmu na slovenskom vidieku, ale zvládnuť i problémy modernizácie, dnes už dokonca v ich globalizovanej podobe. To všetko podmienilo životné stratégie niekoľkých generácií ľudí spätých s poľnohospodárskou prvovýrobou. Pod pojmom „životné stratégie“ rozumieme cieľavedomé aktivity jednotlivca (roľníckej rodiny), ktorými sa má dosiahnuť v ich spôsobe života stav považovaný v hodnotách daného spoločenstva za najoptimálnejší. Prirodzene, že takto pochopená „životná stratégia“ je výsledkom subjektívnych i objektívnych podmienok. Tie sú predmetom záujmu tohto príspevku.

Zmenám v životných stratégiách ľudí spätých s poľnohospodárskou výrobou, ale i súčasnému stavu poľnohospodárskej prvovýroby na Slovensku je možné porozumieť len na základe zhodnotenia minulých desaťročí – obdobiu pred i po socialistickej kolektivizácii poľnohospodárstva - lebo dnes nielen modernizačné, ale i rôzne inštitucionálne tlaky vyvolávajú u ľudí spätých s poľnohospodárskou prvovýrobou na slovenskom vidieku nové spôsoby adaptácie sa na vznikajúcu sociálnu realitu. Spoluvytvárajú tak novú štruktúru vidieckej spoločnosti s vlastným okruhom sociálnych javov, ktoré sa stávajú predmetom záujmu spoločenskovedných, často interdisciplinárnych výskumov, etnológiu nevynímajúc. Ved' ktorá vedecká disciplína tu má lepšie predpoklady pre svoje intelektuálne poslanie v pôvodnom zmysle tohto slova – nazerať a uvažovať, aby bolo možné porozumieť.

Kultúrna kontinuita

Kultúrne i sociálne dominantnou skupinou boli na Slovensku od vzniku feudálnej spoločnosti až do prelomu 19. a 20. storočia nesporne roľníci. Ich spôsob života a kultúra vznikali v čase, keď sebestačnosť v spôsobe života bola existenčnou nevyhnutnosťou. Aj po vzniku diferencovanejších prejavov v deľbe práce ostala roľníkom z celospoločenského hľadiska najzákladnejšia oblasť – produkcia potravín a prvovýroba niektorých základných surovín. Na stabilitu ich kultúry vplývala určite aj okolnosť, že v živote roľníka bolo viac konštantných prvkov ako v ktoromkoľvek inom povolání. Práve všestrannosť kultúry roľníckej rodiny zaručovala jej dlhú existenciu na širokom európskom teritóriu. Ani jedna neroľnícka kultúra nebola schopná vo vzťahu k jednotlivcovi preukázať takú všestrannosť. Kultúra tradičnej roľníckej rodiny je posledným štádiom uchovania rovnováhy vo všetkých oblastiach života.

Práca na pôde je cieľavedomá činnosť, ktorá nie je človeku vrodená. Formuje sa priamo v pracovnom procese, je teda súčasťou ľudskej kultúry. Pre spoločenstvá ľudí, ktorí na území dnešného Slovenska žili, bolo poľnohospodárstvo od neolitickej revolúcie až do 50. rokov 20. storočia rozhodujúcou súčasťou výrobných síl, od ktorej sa odvíjala nielen ich materiálna kultúra, ale i ostatné stránky spôsobu života – kultúra sociálna i duchovná.

Zrušenie poddanstva v Uhorsku mohlo byť veľkým historickým medzníkom v hospodárskych predpokladoch vývinu súvekeho poľnohospodárstva, lebo umožňovalo voľný predaj pôdy, jej získavanie dedením či manželstvom a vytváralo tak teoreticky možnosť ju kapitalizovať. Vo vtedajších historických a hospodárskych podmienkach spôsobu života na Slovensku však nastalo postupné drobenie pôvodných, urbárskou reguláciou určených hospodárstiev, čo urýchlilo sociálnu diferenciáciu poľnohospodárskych prvovýrobcov.

Historické predpoklady vlastníctva pôdy tak na Slovensku predurčili spôsob jej využívania i v prvej polovici 20. storočia. Do roku 1918 existujúci dominikál a rustikál, čiže pôda obhospodarovaná pozemkovou aristokraciou a pôda obhospodarovaná dedinským obyvateľstvom, vytvárali rôzne východiskové pozície i pre budúce hospodárenie na nej.

Táto skutočnosť sa prejavila nielen v hospodárskej stratifikácii vidieka, ale i v možnostiach a úrovni jeho agrárnej kultúry. Zatiaľ čo veľkostatky mali väčšie predpoklady hospodáriť na úrovni dostupnej agrotechniky, roľnícke hospodárstva ostávali pri tradičných formách hospodárenia, vyznačujúcich sa tendenciou k samozásobiteľstvu. Tento kultúrny i hospodársky trend znamenal v mnohých regiónoch Slovenska postupnú pauperizáciu a následnú proletarizáciu vidieckeho obyvateľstva. Boli to tie oblasti, ktoré charakterizovala najvyššia sezónna alebo trvalá mobilita za prácou mimo vlastnú obec i región a predindustriálny charakter agrárnej kultúry.

Kultúrny systém predindustriálnych spoločenstiev sa vyznačoval veľkou stabilitou. Platí to i o slovenskom vidieku ešte i na začiatku 20. storočia. V prostredí agrárnych sociálnych skupín (roľnícka rodina, spoločenstvo obce) existovala regulujúca normatívnosť, postavená na kultúrnych vzoroch. Tie platili v príslušnej kultúre ako ideálny model životných aktivít jednotlivca, akýsi návod na konanie, ktoré bolo v príslušnom spoločenstve považované za normálne (socializácia, enkulturácia), a súčasne tvorili i kritérium jej hodnôt. Mikrosvet dedinského spoločenstva bol tým sociálnym priestorom, ktorého usporiadanie orientovalo jednotlivca i rodinu na materiálne i nemateriálne hodnoty, ktoré v ňom boli vzácne a cenené. Tu možno súhlasiť s etnológom A. Prandom, že ľudia si v konkrétnych podmienkach spôsobu života vyberali takú ľudskú činnosť, jej materiálne i sociálne predpoklady, ktoré boli schopní rozvíjať, a ktoré zároveň i v dostatočnej miere uspokojovali ich základné potreby a záujmy v rozsahu a spôsobom v danom období historicko-kultúrneho vývinu najoptimálnejšie (PRANDA 1978: 237). Sociálny priestor bol tou realitou, ktorá rozhodovala dokonca i o tom, akú predstavu o ňom mali jeho jednotliví sociálni aktéri.

Hodnoty spôsobu života podmienené konkrétnym sociálnym priestorom, petrifikované tradíciou, odovzdávané a kontrolované z generácie na generáciu, tvorili v geografickom priestore základ kultúrnej rôznorodosti, akýsi protipól procesu, ktorý v súčasnosti nazývame kultúrnou globalizáciou. Spoločenské normy, ktoré určovali spôsob života skupín ľudí, boli často strnulé a nemenné; napriek premenlivosti života a rôznorodosti ľudských typov, ktoré sa im museli podriaďovať, lebo podstatu ich života tvorila predovšetkým stratégia sociálnej reprodukcie.

Tu bude asi potrebné doplniť sociálny rozmer o psychologický. Poľský psychológ A. Kępiński nám možno ponúka vysvetlenie, keď tvrdí, že ak človek prijme hotovú formu aktivity, znižuje tým vlastnú neistotu, váhanie medzi alternatívnymi možnosťami. Prevzatie hotovej štruktúry zvonku uľahčuje vnútornú integráciu a dynamický poriadok sa mení na statický. Možno to plynie zo samej prirodzenosti ľudského rozumu, dodáva A. Kępiński, ktorá sa křčovito drží vychodených koľají, ako keby sa bránil pred vlastným potenciálnym bohatstvom rôznorodých foriem (KĘPINSKI 1999:13).

Veľký význam v tradičnom spôsobe života slovenského vidieka malo niečo, čo sa urobilo a prijalo prvýkrát, lebo potom, pokiaľ nebol silný dôvod, sa to robilo znova a znova. Tak vznikala tradícia – jeden zo základných fenoménov spôsobu života. Kategória, ktorá mala pre medzigeneračnú transmisiu kultúrnych hodnôt i pri koncipovaní životných stratégií podstatný význam, lebo tradície existovali len ako uznané, osvojené a prijaté. V tradičnej spoločnosti sa človek viac orientoval na „dané“ ako na „možné“. Psychológovia už dávno označili za jednu z vonkajších prekážok ľudskej podnikavosti a kreativity kultúrno-historickú bariéru, ktorá sa prejavuje prijímaním negatívnych postojov k novým myšlienkam v celej kultúre.

Ľudské konanie sa odohráva v sociálnom priestore, ktorý má svoje imanentné pravidlá. Roľnícka rodina bola vtedy tým základným sociálnym priestorom, v ktorom sa formovali schémy riešenia nielen jej problémov, ale i individuálnych problémov jej členov. Základom

prítom bolo hľadanie rovnováhy vo vnútri rodiny, ale i v jej vzťahu k širšiemu spoločenstvu obce. Rodina a spoločenstvo obce tak tvorili akýsi filter, ktorý jednotlivca lokalizoval, oddeľoval žiaduce vplyvy od nežiaducich. Predpokladom fungovania tejto schémy bolo vedomie, resp. uvedomovanie si jednotlivca – jeho ochota či potreba sociálne podriaďiť sa. Tak sa postupne presadzovalo vedomie štandardu pri riešení problémov materiálneho i sociálneho charakteru, ktoré dostalo v rodine i inštitucionálne vyjadrenie v statusoch a rolách jej jednotlivých členov (SLAVKOVSKÝ 2002: 131-143).

Prvá polovica 20. storočia bola zavŕšením tohto kontinuálneho vývinu agrárnej kultúry Slovenska i spôsobu života tradičnej patriarchálnej roľníckej rodiny. Možno na žiadny iný typ rodiny sa nevzťahuje lepšie jej charakteristika ako od P. Bourdieua: „Rodiny sú útvary vyznačujúce sa tendenciou trvať vo svojom špeciálnom bytí so všetkými jeho mocami a výsadami, tendenciou, ktorá je vo svojej podstate reprodukčnou stratégiou, stratégiou plodnosti, stratégiou manželstva, stratégiou dedenia, ekonomickou a vzdelávacou stratégiou.“ Týmto spôsobom si tradičná roľnícka rodina vytvorila svoj vlastný *habitus*, ktorý bol výsledkom jej spoločenskej pozície v sociálnom priestore (BOURDIEU 1998: 16, 27). Ona bola nositeľkou tradícií a vytvárala kompaktnú spoločenskú i výrobnokonzumnú jednotku. Spôsob jej života smeroval predovšetkým k uchovaniu a rozvíjaniu hospodárstva.

Tento sociálno-hospodársky mechanizmus mohol fungovať len vtedy, ak rodina dokázala dostatočne saturevať svoje základné životné potreby. Pre plnenie takýchto sociálno-ekonomických predpokladov bola uspôsobená i organizácia rodinného života. V nej vyprofilované úlohy a postavenie jednotlivých členov sa v podstate brali ako normy, ktoré sa vstúpili už pri výchove detí. To sa prejavilo i v medzigeneračnom odovzdávaní kultúrnych hodnôt a z nich vyplývajúcich životných stratégií, lebo i tradičné roľnícke spoločenstvo realizovalo svoje predstavy vždy v konkrétnej sociálnej situácii. Princípy, ktoré sa v tejto súvislosti vstúpili deťom a rešpektovali dospelí, boli vlastne prejavom akejsi „roľníckej ideológie“ – t. j. súboru sformulovaných predstáv o usporiadaní ich spoločnosti.

Záväzný cyklus denných i ročných poľnohospodárskych prác vnášal do rodinného života iný rozmer „času“, v ktorom sa súčasnosť naplňovala vlastne opakovaním minulého. Kultúrne tradície boli prostriedkom, ktorý pri danej úrovni agrárnej kultúry (polyfunkčnosť, nízka mechanizácia, malé výmery obhospodarovanej pôdy, snaha o hospodársku sebestačnosť) zabezpečoval nerušený chod nielen hospodárskych, ale i sociálnych činností. Práca s pôdou a dobytkom bola samozrejmosťou, ktorú dedinský človek chtiac-nechtiac prijímal ako podstatu života a spôsob svojej sebarealizácie. Roľnícke zamestnanie otca sa stalo cieľom snažení i jeho syna. Agrárna kultúra tak bola základom spôsobu života a kultúry pospolitosti, pre ktorú bola minulosť – múdrosť otcov – nielen žriedlom poznania, ale i istoty a sebavedomia.

„Roľnícky čas“ ich nútil, aby mali vlastnú minulosť nielen ustavične na pamäti, ale aby z nej vychádzali a opierali sa o ňu v každodennom počínaní. Dokonca i vo svojich predstavách o budúcnosti. Odovzdať krajinu ďalšej generácii v stave, ktorý zaručoval i jej prežitie, bola samozrejmosť vyplývajúca z koexistencie minulého so súčasným a budúcim. Rodinu roľníka tak vytvárala vzájomná súčinnosť sociálnych rolí jej členov, ktorú podmienila organizácia hospodárskeho života, deľba práce a činností, ktoré zodpovedali tradičným normám rodiny a boli predpokladom dosahovania jej záujmových spoločných cieľov.

Tento starý kultúrny základ, smerujúci k prosperite roľníckej rodiny, nájdeme u všetkých európskych roľníckych národov a patrí k ich kultúrnemu dedičstvu. Tu si môžeme položiť

otázku, či to, čo nazývame roľnícka kultúra, by mohlo vôbec existovať bez ochoty jednotlivca obetovať vlastnú predstavu o spôsobe a štýle života? V daných historických a sociálno-hospodárskych podmienkach však bola tradičná roľnícka kultúra pre prežitie obyvateľov slovenského vidieka najoptimálnejším využitím človeka, pôdy i poľnohospodárskeho náradia a tvorila harmonické spojenie práce, spotreby a skúseností. Bol to svet, v ktorom sa stav vecí dnes hodnotil podľa toho, či sa vzdávajú od toho stavu vecí, ktoré boli naplánované na zajtra, v ktorom hlavným predpokladom dosahovania stanovených cieľov bola jednota tých, ktorí ich mali dosahovať, jednota budovaná na lojalite voči úlohám, ktoré pred nimi stáli (BAUMAN 2002: 9).

Pokiaľ budú zachované súčasné trendy globalizácie so všetkými známymi sociálnymi i ekologickými následkami, tak možno nie je ďaleko doba, keď bude potrebné znova intenzívne študovať tento starý roľnícky kultúrny základ, lebo ešte môže byť globalizovanej spoločnosti, spoločnosti prosperity, ako ju mierne ironicky nazýva J. Keller, na konci jej modernej éry veľmi užitočný pre adaptáciu na ňou vytvorené podmienky života.

S problematikou spoločných cieľov sociálnej skupiny, ktorou rodina roľníka bola, sa zákonite vynára i otázka individuálnych cieľov jej členov a ich vzájomný vzťah. Je to vlastne problém kolektívnosti sociálnej skupiny. Stupeň stotožnenia sa jednotlivých členov s jej skupinovými cieľmi tvorí hlavné kritérium kvality rodinného kolektívu. Toto dedičstvo po sociálnej kultúre predkov možno zjednodušene označiť ako náklonnosť k zabezpečenému životu v skupine.

Sociálny systém vidieckej komunity na Slovensku bol až do obdobia prelomu 19. a 20. storočia prevažne súhrnom roľníckych rodín (hospodárstiev), medzi ktorými prebiehali rôzne výmeny. Tie boli kombináciou komunitného a trhového modelu. Vznikajúca del'ba práce a princíp súkromného vlastníctva postupne vymedzili pre jednotlivca, sociálnu skupinu, ale i pre celé sociálne triedy ľudí určité druhy činnosti, ktoré ich následne formovali do menších alebo väčších sociálnych skupín a určili priestor ich ekonomickej úspešnosti, spoločenskej slobody, ale i kultúrneho rozvoja. Naš súčasník, ktorý disponuje väčšími možnosťami žiť svoj vlastný život so stále zmenšujúcim sa tlakom sociálnych skupín, len ťažko môže pochopiť mieru závislosti jednotlivca v tradičnej patriarchálnej roľníckej rodine. Aj keď i to je relatívne, lebo sloboda nášho súčasníka vlastne často neznamená nezávislosť, ale len možnosť voľby medzi rôznymi inými formami závislosti.

Zatiaľ čo kombinácia komunitného a trhového modelu bola v tradičnom roľníckom prostredí veľmi vyvážená, dnešná moderná spoločnosť, ako upozorňuje J. Keller, je organizovaná na toku objednaných a zaplatených služieb. Na rozdiel od predindustriálnych spoločností potrebuje autonómnych jednotlivcov, u ktorých nie je dôležité, či sú integrovaní v nejakej sieti sociálnych väzieb, alebo žijú izolovane (KELLER 2003: 151).

Názor Z. Baumana - „že vzorov, kódov a pravidiel, ktoré by si človek mohol vybrať ako stabilné orientačné body, a ktorými by sa mal nechať následne viesť, je dnes k dispozícii čoraz menej. To však neznamená, že by našich súčasníkov viedla len ich vlastná predstavivosť, že disponujú slobodou vybudovať si svoj modus života od počiatku a podľa ľubovôle, že by už pri výbere stavebných materiálov a projekčných plánov nezáviseli od spoločnosti“ - je určite správny. Rozmer a intenzitu týchto vzorov správania však ešte stále v rovine jednotlivca i rodiny podmieňujú konkrétne sociálne a kultúrne kontexty ich života (KRUŽLÍK 2003: 13).

Ak v našej interpretácii vzorov správania a hodnotových orientácií ľudí spojených s poľnohospodárskou prvovýrobou použijeme koncept sociálnych kapitálov už citovaného P. Bourdieua, bude potrebné klásť dôraz na tri okruhy problémov:

1. participácia roľníckych vrstiev na organizovaní života v lokálnom spoločenstve, t. j. ich *spoločenský kapitál*;

2. vzťah k majetku (pôda, dobytok, hospodárska usadlosť), t.j. *ekonomický kapitál*;

3. vzdelanie a civilizačná úroveň, t.j. *kultúrny kapitál*.

Zatiaľ čo vedné disciplíny skúmajúce v minulosti vidiecke spoločenstvá na Slovensku sa vo svojej poznávacej činnosti sústredili najmä na prírodné, historické, regionálno-etnické, ekonomicko-sociálne a technologické súvislosti vývinu materiálnej i sociálnej stránky agrárnej kultúry Slovenska, priama politická kauzalita tohto procesu ostávala, často z pochopiteľných dôvodov, na periférii ich záujmu. Je evidentné, že so stupňom civilizačného vývinu stúpa i vplyv politických rozhodnutí na vývin poľnohospodárstva i na myslenie a správanie sa ľudí spätých s poľnohospodárskou prvovýrobou, lebo štát (jeho politické a mocenské elity) majú tendenciu sociálny priestor zjednocovať a fungovanie jeho poľí regulovať. Táto tendencia dosiahla svoj vrchol práve v druhej polovici 20. storočia a mala významný dosah na formovanie životných stratégií jednotlivcov i celých rodín spätých na Slovensku s poľnohospodárskou prvovýrobou.

Prvá diskontinuita

Prvou významnou diskontinuitou v živote roľníckych spoločenstiev na Slovensku bola kolektivizácia jeho poľnohospodárstva. Bola dôsledkom spoločenských a politických zmien po roku 1948 v bývalom Československu. Ak chápeme princíp poľnohospodárskeho družstevníctva v intenciách názorov S. Jurkoviča, t.j. ako spôsob zvyšovania efektívnosti poľnohospodárskej výroby a zlepšovania životných podmienok roľníckeho obyvateľstva, tak obdobie vývinu slovenského vidieka po roku 1948 bolo popretím tejto myšlienky. Kolektivizácia poľnohospodárstva, tak ako ju vtedajšie politické elity presadzovali, bola realizovaná predovšetkým ako problém politický. Nerešpektovali sa otázky sociálne, psychologické, ba dokonca ani technologické. To boli dôvody, kvôli ktorým sa družstevné poľnohospodárstvo v dedinskom prostredí väčšinou chápalo ako prejav politickej agresivity, ktorá v tradičnom dedinskom spoločenstve rozbíjala uznávané modely spôsobu života, vrátane životných stratégií rodín i jednotlivcov (SLAVKOVSKÝ 1985, 1986, 1995).

Významný slovenský sociológ A. Hirner si 20. 8. 1953 do svojho denníka napísal: „V Prešovskom kraji je veľmi zlá situácia medzi roľníkmi. Že tam vraj začali masovo organizovať oslavy na počesť Zápotockého, ktorý povedal svoj posledný povestný prejav o tom, že sa roľníkom nebudú robiť ťažkosti pri vystupovaní z družstiev. Lenže oslavy mali za cieľ kryť skutočný úmysel roľníkov rozbiť JRD a dožadovať sa zrušenia politického útlaku. Na niektorých miestach vraj zbili funkcionárov strany a MNV, inde neuznávajú MNV a v ktorejsej obci s cepmi rozohnali SNB, takže vraj ich prázdny autobus ostal na okraji dediny“ (HIRNER, 2004: 105).

Historik Ľ. Lipták toto obdobie vývinu slovenskej spoločnosti charakterizoval ako klasickú ukážku sovietskeho politického modelu, v ktorom reálne existujúca dynamika moderných zmien bola deformovaná do predstavy o možnosti ľubovoľnej akcelerácie. Tým sa poprela jedna z elementárnych skúseností ľudských dejín: že sa politické zmeny dajú uskutočniť za dni, ekonomické za roky, ale sociálne iba za desaťročia v rozmeroch niekoľkých generácií (LIPTÁK 1999: 276).

Spoločenským dôsledkom tohto procesu boli na jednej strane slabé ekonomické výsledky roľníckych družstiev a na druhej strane – čo bolo z hľadiska celkovej stratégie poľnohospodárskej politiky ešte horšie – stratilo slovenské poľnohospodárstvo v tom čase skoro celú prirodzenú generáciu poľnohospodárov, lebo neatraktívnosť práce v poľnohospodárstve viedla k snahe uplatniť sa v mimoroľníckych zamestnaniach. Narušilo sa aj

dovtedajšie spolužitie dedinského spoločenstva, ktoré sa často rozdelilo na družstevníkov a gazdov, čo prinášalo problémy v susedských i rodinných vzťahoch. Nepochopenie družstevnej myšlienky a ideologizácia hospodárskych otázok vidieka priniesli svoje dôsledky i pri formovaní životných stratégií tu žijúcich roľníkov.

Otázka združstevňovania roľníkov v období socializmu sa po roku 1989 interpretovala pomerne zjednodušene: ako boľševické násilie, ktoré vtedajšie komunistické elity zdôvodňovali teóriou marxizmu-leninizmu. Bude však presnejšie, asi i historicky spravodlivejšie, keď aspoň v krátkosti naznačíme zástoj K. Marxa, V. I. Lenina a J. Stalina na tomto procese. K. Marx uvažoval o družstevnej forme podnikania, dokonca i v priemysle, ako o zodpovedajúcej socialistickej forme výrobných vzťahov, hovoril dokonca o robotníckych družstvách. Lenin vo svojej štúdii „Ekonomika a politika“ túto myšlienku rozvinul, keď tvrdil, že stačí dosiahnuť združstevňovanie malovýroby, aby sa prekonal rozdiel medzi robotníkmi a roľníkmi a zavrášila sa tak ich premena na socialistických pracovníkov. Žiaľ, Stalin, ktorému história umožnila myšlienku poľnohospodárskeho družstevníctva v Sovietskom zväze realizovať, pokladal štátnu formu vlastníctva za najvyššiu formu socialistického vlastníctva a degradoval družstevných roľníkov na sociálnu skupinu stojacu vo výrobných vzťahoch nižšie ako robotnícka trieda (ROŠKO 2000: 61). Podľa toho i sovietska kolektivizácia poľnohospodárstva, ako veľký vzor i pre súveké politické elity v Československu, prebiehala.

V tejto súvislosti R. Roško v citovanej práci uvádza, že pri sociologickom výskume družstevných roľníkov na Slovensku v roku 1966 z takmer 3000 respondentov sa 40% vyslovilo v tom zmysle, že sa považujú nie za roľníkov, ale za robotníkov pracujúcich v poľnohospodárskych družstvách (ROŠKO 2000: 61). Pojem roľník mal v tom čase presne vymedzený obsah. Označoval malovýrobcu v oblasti poľnohospodárstva. Pokiaľ malovýrobca vlastnil výrobné prostriedky, bol súkromným vlastníkom, ktorý mal v podmienkach kapitalizmu nádej, že sa stane kapitalistom. Socialistické združstevňovanie síce zrušilo u roľníka potenciálnu možnosť stať sa kapitalistom, na druhej strane však i historicky potvrdenú väčšiu pravdepodobnosť – stať sa nádenníkom, kovorolníkom alebo sezónnym poľnohospodárskym robotníkom.

V 70. a v 80. rokoch 20. storočia nastúpil československý agrokomplex celkom pozitívny trend, postavený na koncentrácii výroby, kapitálu, využívaní nových technológií a dobrej kvalifikačnej úrovni pracovníkov v poľnohospodárskej prvovýrobe. Spôsob života tu dostal v tom čase dva významné znaky modernizácie – oslabenie zdedených, rodových, od individua značne nezávislých väzieb a ich nahradenie takými, kde je kľúčovým znakom vlastná voľba. Táto rozšírená možnosť voľby sa prejavila i pri možnosti zmeny zamestnania. Na to nadväzuje ďalší znak modernizácie – váha a význam racionálneho konania. Pri stále významnej tradičnej skúsenosti nadobúda nový význam vedecká organizácia výroby, vzdelanie, tvorba a sprostredkovanie informácií (LIPTÁK 1999: 270-271). Teda to, čo tradičná agrárna kultúra a „múdrost' otcov“ už nemohla v plnej miere najmladšej generácii obyvateľov vidieka, spojenej s poľnohospodárskou prvovýrobou, poskytnúť.

Slovenský vidiek tak absolvoval v 70. a 80. rokoch 20. storočia najpodstatnejšiu časť svojej modernizácie. To sú fakty, ktoré ešte i dnes ovplyvňujú hodnotový svet mnohých jeho obyvateľov. Paradoxne i tam, kde družstvá prežili a prosperujú, ale často i tam, kde ekonomicky upadli a ostala po nich len nostalgia za sociálnymi istotami poskytovanými v minulosti.

Zmeny v obsahu práce roľníka, t.j. v technickej a vecnej stránke výroby v tomto období, priniesli aj zmeny v charaktere práce družstevných roľníkov, t.j. zmeny v ich sociálno-ekonomickom postavení vo výrobných vzťahoch. Nová poľnohospodárska technológia

znamenal koniec roľníckej „univerzálnosti“ a vznik nových roľníckych profesií, ktoré si vyžadoval stále viac sofistikovaný charakter práce v poľnohospodárstve. Tieto zmeny znamenali nielen rast poľnohospodárskej produkcie na Slovensku, ale vyvolali aj zmeny v celom spôsobe života a myslení vidieckeho obyvateľstva.

Ak ostaneme pri terminológii P. Bourdieua, tak práve v rovine *kultúrneho kapitálu* dosiahol slovenský vidiek v 70. a 80. rokoch minulého storočia najvýznamnejší posun, keď sa generácia detí bývalých súkromných roľníkov stotožnila s dovedy len deklarovanými výhodami veľkovýrobných foriem poľnohospodárskej výroby a spolu so vzdelaním sa stali súčasťou jej hodnotových orientácií. Táto skutočnosť bola pravdepodobne rozhodujúca i pri formovaní ich predstáv o vývoji slovenského poľnohospodárstva aj v období po roku 1989. Stalo sa to, o čom deti bezzemkov a drobných roľníkov mohli v minulosti väčšinou len snívať: presunom záujmu roľníckej rodiny z *ekonomického kapitálu* na *kultúrny kapitál* získali vzdelanie, ktoré im v existujúcom sociálnom priestore dávalo osvedčenie o ich novej kompetencii nielen vo vyštudovanom odbore, ale i v spoločenských vzťahoch.

V tradičnom rodinnom prostredí prevažovali priame osobné kontakty pri prenose kultúrnych informácií v oblasti pracovnej aktivity. Nový obsah práce vo veľkovýrobných podmienkach hospodárenia menil i obsah a spôsob transmisie hodnôt agrárnej kultúry. Táto sa obohacovala o nové poznatky vedy a techniky, ktoré mladí ľudia už nemohli dostať od generácie svojich rodičov. Vo veľkovýrobných podmienkach družstevného poľnohospodárstva prestala byť práca s pôdou len tradovaním techník a skúseností overených predchádzajúcimi generáciami a stala sa dynamickým agrotechnickým procesom, s ktorým sa dokázala dorastajúca generácia vyrovnáť lepšie ako rodičia. To zvýšilo jej prestíž v očiach generácie rodičov a starých rodičov (aj keď sa to nie vždy verejne deklarovalo), ktorí mali možnosť presvedčiť sa o účinnosti moderných technických foriem práce v poľnohospodárstve a sami si už ťažko vedeli predstaviť návrat k tradičným technikám. Táto skutočnosť, spolu so stratou majetkovej závislosti od pôdy, emancipovala v tom čase generáciu detí vo vzťahu k rodičom. To oslabovalo pôvodné kultúrne tradície, ktorých poslaním bolo pripraviť jednotlivca pre život v konkrétnom spoločenstve a urobiť z neho logického pokračovateľa rodičovských profesionálnych záujmov.

Na rozdiel od hodnôt *spoločenského* (participácia na správe obecného spoločenstva) a *ekonomického kapitálu* (vlastníctvo pôdy, hospodárskych strojov, dobytky), ktoré boli v čase združstevňovania najviac vystavené tlaku spoločenských pomerov, a relatívne najľahšie bolo nimi súvekým politickým elitám manipulovať, predstavovala zmena *kultúrneho kapitálu* kvalitatívne rozhodujúci a pozitívny prínos pre ďalší vývin slovenského agrokomplexu.

Druhá diskontinuita

Obdobie po roku 1989 bolo ďalším významným predelom v živote ľudí spätých s poľnohospodárskou prvovýrobou. V rokoch 1990-91 sa uskutočnením rýchlych transformačných krokov dosiahol zásadný zlom pri prechode od centrálne plánovaného hospodárstva k trhovému. Boli prijaté nové zákony založené na novom pohľade na vlastníctvo – zákony o reštitúciách a mimosúdnych rehabilitáciách, zákony o pôde a o navrátení majetku cirkvám. Zákon o malej privatizácii umožnil presun majetku v hodnote niekoľkých desiatok miliárd korún zo štátneho do súkromného vlastníctva. Začiatkom roku 1991 bol schválený zákon o veľkej privatizácii, ktorého realizácia v praxi priniesla rozmach súkromného vlastníctva a vytvorila podmienky prechodu od štátneho plánovania na trhové hospodárstvo. Privatizácia však nemala pre vtedajšie politické elity len čisto ekonomický rozmer, bola pre nich dôležitou politickou zárukou nezvratnosti nastúpených zmien (MIKLOŠ 1995: 89).

Na počiatku tohto politicko-ekonomického procesu sa na slovenskom vidieku očakávalo, že vývoj v poľnohospodárstve nebude pokračovať idealizovaním predsociálistickej minulosti, ale antcipatívnou agrárnou politikou, ktorá dá tomuto výrobnému odvetviu víziu pre 21. storočia. Žiaľ, synergický efekt, ktorý bolo možné dosiahnuť zosúladením záujmov družstevníkov, fyzických osôb, ktoré mali v družstvách majetok a vtedajších, ešte federálnych politikov, sa nepodarilo dosiahnuť.

Pokus rozbiť poľnohospodárske družstvá zo zákona, blokačný paragraf, ktorý ich vylúčil z malej privatizácie, exekučný zákon, ktorý umožňoval exekvovať základné strojové vybavenie družstiev a plemenné stáda spolu s ideologickým akcentovaním len individuálneho súkromného vlastníctva dávajú za pravdu tým, ktorí tvrdia, že vtedajšia politika sa nezamerala na vyššiu efektívnosť produkcie v poľnohospodárstve, ale na vytvorenie určitej sociálnej základne na našom vidieku.

Až od 1. novembra 2004 platí parlamentom schválená novela zákona o pozemkových úpravách, ktorej cieľom je dosiahnuť optimálne priestorové usporiadanie pozemkov. Je to pritom základný predpoklad pre racionálne, ekonomické a právne spravodlivé využívanie poľnohospodárskej krajiny. Jej rozdrobené vlastníctvo, ako sa ukázalo, komplikuje i potenciálne investičné projekty, ktoré si vyžadujú ucelené plochy pozemkov.

Vyriešiť už historicky vzniknuté problémy pozemkového vlastníctva na Slovensku mal katastrálny zákon z roku 1927, ambíciou ktorého bolo zabezpečiť jednotný vývoj pozemkového katastra v ČSR. Mentalita obyvateľstva, občianskoprávne vzťahy - drobenie a delenie pozemkov existujúce od feudálnych čias, znižovali pozitíva aplikácie katastrálneho zákona na Slovensku. Ani obnova organizačnej štruktúry katastra po druhej svetovej vojne, zavedenie pozemkových kníh a katastrálne oceňovanie pozemkov (katastrálny výťažok) nepomohli vytvoriť na Slovensku takú situáciu v držbe pôdneho fondu, ktorá by umožnila jeho efektívnejšie pôdohospodárske využívanie.

V roku 1951 bola zrušená povinnosť evidencie pozemkov v pozemkových knihách. Aktuálne zmeny neboli povinné registrovať ani úrady geodézie, notariáty a národné výbory. Dochádzalo k zmenám poľnohospodárskej politiky štátu, k zmenám vlastníctva a užívania pozemkov. Situáciu ešte viac skomplikovali dekréty prezidenta Beneša, ktoré konfiškovali a prerozdělili poľnohospodársky majetok po odsunutých Nemcoch, Maďaroch a nepriateľoch republiky. Nový zákon o pozemkovej reforme č.46/1948 Zb. mal filozofiu – „pôda patrí tomu, kto na nej pracuje“. O rok neskôr prijatý zákon o jednotných roľníckych družstvách (č.69/149 Zb.) síce vytýčil úlohu pozemkovej úpravy, scelovania rozdrobených pozemkov do pôdných celkov tak, aby sa mohla organizovať efektívna poľnohospodárska výroba, ale postupná strata záujmu o pôdu a existujúca prax, ktorá ponechala iniciatívu na uchádzača o zápis do pozemkovej knihy spôsobili, že tieto stratili právnu spoľahlivosť a ich zápisy sa čoraz viac rozchádzali so skutočným stavom v teréne (HÁJEK 2004: 176-177).

Táto situácia je spoluzodpovedná i za skutočnosť, že na Slovensku, na rozdiel od západoeurópskych krajín, sa poľnohospodárska pôda ani dnes neberie ako úverová záruka. Komasaáciou pôdy a vyjasnením vlastníckych vzťahov k nej bolo potrebné na začiatku 90. rokov začať. Spolu so scelovaním pôdy sa mali zrušiť všetky dovtedajšie nájomné vzťahy. Jej majitelia by sa tak vtedy mohli slobodne rozhodnúť, ako so svojou pôdou naložia.

Jednou z možností ako organizovať hospodárenie na pôde bolo i dobrovoľné zachovanie prosperujúcich poľnohospodárskych družstiev. Žiaľ, tak ako boli „kulaci“ neprijateľní pre ortodoxných predstaviteľov komunistického režimu v 50. rokoch minulého storočia, tak sa stali úspešné poľnohospodárske družstvá nežiaducim symbolom socializmu pre mnohých predstaviteľov postkomunistického obdobia. Pokusy zamerané na rozbitie družstiev počítali

s reštitučným entuziazmom bývalých súkromných roľníkov. Verili, že slovenský roľník sa vráti k individuálnemu hospodáreniu na rodinnej farme.

Pri svojich politicko-ideologických kalkuláciách si však ich autori neuvedomili dve významné okolnosti:

1. že návrat k hospodáreniu na farmách západoeurópskeho typu nie je v našich podmienkach možný, lebo takýto typ organizácie poľnohospodárskej výroby tu nebol ani v predsocialistickom období. Reštituované výmery poľnohospodárskej pôdy to ekonomicky neumožňovali, nedostatok finančného kapitálu, vysoké úrokové sadzby a legislatívna neschopnosť všetkých doterajších ponovembrových vlád vyriešiť otázky vlastníctva pôdneho fondu boli ďalšími limitmi v podnikaní tohto druhu;

2. tak ako voľakedy pri združstevňovaní, i teraz sa zanedbal psychologický rozmer tohto procesu. Ľudia, ktorí mohli byť v tomto podnikaní úspešní, často synovia bývalých súkromných roľníkov, už dávno svojím vzdelaním, skúsenosťami a ambíciami prerástli dimenzie 15 ha rodinnej farmy. Práve únik príslušníkov podnikateľsky orientovanej elity z poľnohospodárstva možno považovať za jednu z najväčších strát v súčasnom agrárnom sektore (SLAVKOVSKÝ 2003: 86-101).

I tu sa poprela už citovaná elementárna skúsenosť ľudských dejín, že politické zmeny sa dajú uskutočniť za niekoľko dní, ekonomické za roky a sociálne za desaťročia. Je ťažké predstaviť si mieru "reštitučného entuziazmu", ktorý by masovo vyvolával chuť u obyvateľov slovenského vidieka hospodáriť na rodinných hospodárstvách s výmerami niekoľkých hektárov pôdy. V mnohých prípadoch to však dokázala sociálna núdza, ktorá ich k tomu prinútila. Je skutočnosťou, že sociológovia už avizujú na slovenskom vidieku rôzne formy chudoby, ktorá môže prerásť až do dedičnej biedy (BUCHTA 1995).

V období rokov 1990-2000 klesala úroveň slovenského poľnohospodárstva. Ako ukázali i naše výskumy socioekonomických premien slovenského vidieka (SLAVKOVSKÝ 2002/c), zvyšovali sa v tomto období plochy neosiatej pôdy, vyklčovalo sa veľa sadov a viníc, znížili sa stavy dobytky a parametre úžitkovosti zvierat. Úmerne tomu klesá i záujem obyvateľov vidieka spájať svoje predstavy o profesionálnom živote s prácou v poľnohospodárstve.

Ako vo svojej práci napísal sociológ R. Roško, kolektivismus (odvodený od slova kolektív), dostal po završení socialistického experimentu v roku 1989 „pachuť čohosi duchovne barbarského, nekultúrneho. Kolektivismus bez prívlastkov, nie kolektivismus istého druhu, mal byť znevýhodnený a pred tvárou individualizmu pokorený a zavrhnutý. Naozaj treba odmietnuť istý typ kolektivismu, založený na negácii individuálnych ľudských i občianskych práv a slobôd, ako i nahradenie princípu autoregulatívnej spoločenskej realizácie indivíduí princípom ich vrchnostenskej manipulácie. Naproti tomu kolektivismus, vyplývajúci zo slobodného rozhodnutia indivíduí, je plne moderný a aj u nás mu patrí budúcnosť“ (ROŠKO 2000: 314).

Prognóza

Obdobie po roku 1990 zmenilo obraz slovenského poľnohospodárstva. Z niekdajších 600 roľníckych družstiev a niekoľkých desiatok štátnych majetkov nám nedávne vyhodnotenie Štrukturálneho cenzu fariem ukázalo, že na Slovensku máme vyše sedemtisíc poľnohospodárskych fariem, ale takmer 64 tisíc domácností spĺňalo podmienky európskeho štatútu farmy. Kto sú títo ľudia? Ako spájajú svoje osobné predstavy s prácou v poľnohospodárstve? Väčšina z nich pred sčítaním určite nevedela, že stačí chovať dve ošípané alebo 50 sliepok, aby boli v EÚ považovaní za farmárov. Nazdávam sa, že ani

v štatistike si netreba mylíť „sociálny pud sebazáchovy“, vyplývajúci z pocitu sociálnej degradácie nezamestnaného robotníka, so snahou byť farmárom na jednom hektári poľnohospodárskej pôdy. Sociologické výskumy zo začiatku 90. rokov 20. storočia pritom jasne odkázali politikom, že privatizácia sa v myslení občanov viazala len na malé a stredné podniky a väčšina z nich si neželala ani reštitúcie veľkých pôdnych a lesných celkov, ani rozpad sústavy jednotných roľníckych družstiev (BENKOVIČOVÁ 2004: 11).

Dotácie do poľnohospodárstva, ktoré budú dostávať roľníci na Slovensku od Európskej únie, by mohli byť v regiónoch s veľkou nezamestnanosťou prítlačivé. O podporu môžu žiadať právnické i fyzické osoby hospodáriace na pôde. Dotáciu 43 eur je však potrebné vybaviť. Zložitá administratíva iste mnohých odradí. Mnohí vlastníci pôdy preto znovu zakladajú pôdohospodárske družstvá, aby potrebné administratívne podmienky zvládli ľahšie. Ako však avizujú pracovníci Pôdohospodárskych platobných agentúr, len jedna tretina možných uchádzačov je odhodlaná venovať sa poľnohospodárstvu ako hlavnému zamestnaniu. Podľa nich o množstve žiadostí o dotáciu nakoniec rozhodne pomer medzi administratívnou náročnosťou a výdavkami (cestovné + administratívne poplatky) a tým, čo ľudia za túto námahu získajú. Pre mnohých môže byť stimulujúca i podpora na podnikanie (70 000 – 140 000 Sk), ktorú bude vyplácať štát. Na druhej strane je nájomné za pôdu. To sa v prosperujúcich poľnohospodárskych podnikoch pohybuje od 1000 – 1500 Sk za jeden hektár prenajatej pôdy a stále rastie. O tie by vlastník v prípade poberania podpory prišiel (SEDLÁK 2004/b: 16). Malé rodinné farmy, fungujúce na samozásobiteľskom princípe, sú v súčasnosti na Slovensku ochotní prevádzkovať len ľudia v dôchodkovom veku, nezamestnaní, prípadne kovorolníci s nízkymi príjmami. Takýto status roľníka v 21. storočí je pre vývin slovenského vidieka nielen ekonomicky neproduktívny, ale i sociálne dehonestujúci.

Nie všetky poľnohospodárske družstvá podľahli odstredivým snahám časti politikov a podnikavcov, ktorí dokonale využili legislatívne diery v zákonoch, čo mali transformáciu nášho poľnohospodárstva právne ošetriť. Tie družstvá, ktoré neprišli o svoju hlavnú výhodu – skoncentrovaný kapitál a poľnohospodárskych odborníkov – sa stali ekonomickým i odborným základom slovenského poľnohospodárstva.

Príkladom zo súčasnej družstevnej poľnohospodárskej prvovýroby je Združenie agropodnikateľov, družstvo Dvory nad Žitavou, viacnásobný víťaz súťaže Top agro Slovensko, poľnohospodársky podnik s jedným z najkrajších chotárov na Slovensku.

Všetky vnútorné vzťahy v družstve sa jednoznačne odvodzujú od vlastníckych vzťahov. Pri hlasovaní predstavuje každých desaťtisíc korún majetkového podielu jeden hlas. V troch emisiách upísalo 401 agropodnikateľov svojmu družstvu 19 miliónov korún. Koncepcia, ktorú v družstve zaviedli, bola oproti družstvám z obdobia socializmu krokom vpred, lebo postavila všetkých družstevníkov pod priamy existenčný tlak. Dokázal tak vrátiť ľuďom k pôde nielen vlastnícky, ale i užívateľský a ekonomicko-realizačný vzťah.

Predseda družstva S. Becík je presvedčeným zástancom koncentrovanej formy vlastníctva. Napriek tomu, že je vlastníkom 155 ha pôdy, dáva prednosť riadiť družstvo s chotárom 7 tisíc hektárov. *Presadil by som sa aj ako sólohráč, lenže budúcnosť patrí koncentrovanej výrobe. Na Západe nám nezávideli družstvá, ale skoncentrované vlastníctvo pôdy a z neho plynúce výhody špecializovanej výroby,* hovorí tento nadaný manažér (SLAVKOVSKÝ 2002/b).

Druhým príkladom úspešnej družstevnej poľnohospodárskej veľkovýroby je Poľnohospodárske – podielnícke družstvo Prašice so sídlom v Jacovciach (PPD). Hospodári na viac ako 4000 ha poľnohospodárskej pôdy v katastroch desiatich obcí. Obhospodarovanou

výmerou poľnohospodárskej pôdy a koncentráciou hospodárskych zvierat patrí medzi najväčšie družstvá v okrese Topoľčany i v Nitrianskom kraji. Dokumentuje to i objem výkonov družstva, ktoré sa blížia k štvrt' miliarde korún ročného zisku. Družstvo trvalo zamestnáva 213 pracovníkov. V sezónnych prácach využíva i brigádnickú pomoc občanov spádových obcí.

Samotné družstvo vlastní minimálnu rozlohu pôdy, skoro všetku má v prenájme od vlastníkov – fyzických osôb. V súčasnosti má PPD vyrovnané všetky reštitučné záväzky i nájomné zmluvy. Podielnikov družstva je okolo dvesto. Majetkový podiel vypočítaný z vnesenej pôdy, odpracovaných rokov, vneseného živého i mŕtveho inventára sa pohybuje na úrovni 150.000 Sk. Sú však i podielníci s majetkom milión, trištvrt'e milióna, štyristo tisíc, ale i menší – len s päťdesiat, šesťdesiat tisíc korún. Rozhodovanie najvyššieho orgánu PPD - členskej schôdze je preto podľa výšky podielu.

Predseda PPD Ing. Jozef Urminský dnes konštatuje, že družstvo je skonsolidované po právnej, personálnej i výrobnó–organizačnej stránke. Za jej strategické ciele považuje: skoncentrovanú veľkovýrobnú formu hospodárenia, maximálnu ekonomickú efektívnosť výrobných fondov a transparentnú transformáciu družstva za účasti čo najväčšieho počtu členov. Ing. Jozef Urminský patrí k tým súčasným manažérom v slovenskom poľnohospodárstve, ktorý už ako dieťa síce vyrástol v roľníckom prostredí, ale rozmery rodinnej farmy už dávno svojim vzdelaním, skúsenosťami i ambíciami prerástol (SLAVKOVSKÝ 2000/c).

Samozrejme, že existuje i veľa príkladov zle hospodáriacich, prípadne rozkradnutých PD (DANGLOVÁ 2004, SLAVKOVSKÝ 2002/b). Nie je to však na Slovensku len špecifikum pôdohospodárstva. Korupcia, klientelizmus i príklady ešte primitívnejšej ekonomickej kriminality sú každodennou súčasťou nášho života. J. Keller v nich vidí „dôsledky dovedenia tržnej mentality do absolútne dôslednej podoby“ (KELLER 2003: 50). Nie náhodou ich preto realistickí politici na Slovensku nazvali treťou vlnou privatizácie.

Po roku 1989 sa veľa hovorilo i popisalo, a celkom oprávnene, o tom, ako sa v minulom režime kolektivizáciou poľnohospodárstva stávali roľníci zamestnancami, ktorí strácali vlastnícky a realizačný vzťah k pôde i hospodárskym zvieratám. Už menej sa poukázalo na fakt, že vo veľkých štátnych a družstevných podnikoch sa museli ľudia naučiť hospodáriť na výmerách, aké si priemerný západoeurópsky farmár nevie ani predstaviť. Nie je preto náhoda, že sa v súčasných podmienkach objavujú manažéri, ktorí v družstevných i súkromných podnikoch dokážu úspešne konkurovať aj v podmienkach spoločnej poľnohospodárskej politiky EÚ.

Prognóza agrárneho ekonóma G. Blaasa (SEDLÁK 2003: 11), že to, čo vyjednali naši zástupcovia v Kodani na prístupových rokovaniach do EÚ bude prínosom pre dobrých hospodárov v nížinných podmienkach s vysokým zastúpením plodín na ornej pôde a pre poľnohospodárske podniky v horských oblastiach s prevahou lúk a pasienkov, ak majú intenzívne chovy dobytka a oviec, akoby jedným dychom naznačovala, že šance pre takmer 64 000 polosamozásobiteľských hospodárstiev premeniť sa ročnou dotáciou 1000 eur na komerčný podnik je ekonomicky málo pravdepodobná. Ak si k tomu prirátame mentalitu slovenského roľníka, jeho ochotu podriaďiť sa prísnej byrokracii a platiť dane, ostane asi prevažná väčšina z nich radšej v pozícii samozásobiteľov. Títo však ťažko zabezpečia potravinovú dostatočnosť Slovenska, produkciu konkurencieschopných potravín a potrebnú úroveň agrárnej kultúry. Súčasné poľnohospodárstvo bude musieť smerovať k intelektualizácii, k sofistikovanejším formám produkcie, ktorá sa už nebude začínať a končiť na poli. Prosperujúce hospodárenie na pôde bude musieť byť doplnené o rozvoj ďalších podnikateľských aktivít v oblastiach nadväzujúcich na poľnohospodársku prvovýrobu.

Slovensko je druhou najhornatejšou krajinou EÚ. Ako pri svojej návšteve Slovenska povedal Frank Gastel, prezident Združenia horských farmárov Euromontana, roľníci tu hospodáriaci nerobia ani krajine, ani únii zlé meno. Pri tejto príležitosti jasne sformuloval i svoj názor na potrebu horského a podhorského poľnohospodárstva: „Keby v horských oblastiach nebolo poľnohospodárstva, nemohli by sa rozvíjať ani vidiecka a ostatná turistika. Práve farmári, ktorí krajinu spravujú a obhospodarujú, jej dávajú neopakovateľný ráz. Okrem nich tu žijú i ďalší ľudia, ktorí vytvárajú pestrosť kultúry celého spoločenstva, tvoria tradície. Práve tým je Európa bohatšia. Horské a podhorské oblasti sú kolískou pôvodných potravín, ktorých sa nemôžeme vzdať. Globalizácia ničí pestrosť poľnohospodárskej výroby a tým aj obrovských území“ (SEDLÁK 2004/c:14).

Skĺbenie poľnohospodársko-spracovateľských, priemyselných a obchodných činností, to je perspektíva pre slovenské multifunkčné poľnohospodárstvo, to je i orientácia pre životné stratégie ľudí pracujúcich v tomto rezorte. Pre každú, aj tú najbohatšiu krajinu je výhodnejšie financovať cez výrobu potravín a služby i vlastnú pracovnú silu. Nie v poslednom rade je dôležité myslieť i na potravinovú dostatočnosť krajiny, pod ktorou sa rozumie aj zachovanie potrebnej biodiverzity, teda pestrosti pôvodných rastlinných a živočíšnych druhov na našom území. Jedným z kritérií kvality života je kvalita jedla pre ľudí. To nie je len kvantita potravín, ale aj ich biologická bezpečnosť a rozmanitosť. Na splnenie tejto úlohy však na Slovensku nebudú stačiť zdroje produkované na úrovni roľníckej domácnosti. Rodinné farmy, ako sa ukázalo, nie sú riešením životných stratégií mladých ľudí. Miesto podnikania na nich odchádzajú za prácou do zahraničia. Vidiek na Slovensku sa odchodom mladých vyľudňuje a starne.

Záver

Družstevná poľnohospodárska veľkovýroba existuje na Slovensku už viac ako päťdesiat rokov a dotýka sa spôsobu života a životného štýlu troch generácií. Kultúrne tradície, ktoré už na tomto základe vznikli, nie je možné zrušiť politickým rozhodnutím. Tak, ako nebolo možné politickým rozhodnutím budovať prosperujúce poľnohospodárske družstevníctvo v 50. rokoch minulého storočia.

Na oboch diskontinuitách vývinu slovenského vidieka v druhej polovici 20. storočia sa ukázalo, že ľudia späť s poľnohospodárskou prvovýrobou neboli pripravení na radikálnu zmenu, ktorú im politici nastražili. Poľnohospodárske družstvá, ktoré úspešne prežili toto obdobie, však už naznačili, že v takýchto situáciách sú sociálne väzby a vzťahy ich členov rozhodujúce. Títo družstevníci už neboli pasívni príjemcovia politických rozhodnutí, ale aktívni občania produkujúci istý sociálny kapitál, ktorý má v takýchto situáciách väčší význam ako akékoľvek materiálne hodnoty. Len prerod z politicky pasívneho roľníka na občiansky aktívneho agropodnikateľa (bez ohľadu na formu podnikania) môže v budúcnosti ochrániť slovenský vidiek od ďalších diskontinuit a kríz.

LITERATÚRA

- BARÁT P., KUČÍRKOVÁ D., MORAVČÍKOVÁ, D. (Ed.) 1996: *Sociálne súvislosti transformácie poľnohospodárstva a problémy formovania skupiny samostatne hospodáriacich roľníkov na Slovensku*. Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra.
- BAUMAN, Z. 2002: *Úvahy o postmodernej dobe*. Sociologické nakladateľství (SLON), Praha.
- BENKOVIČOVÁ, L. 2004: November 1989: Nesplnené očakávania. In: *Pravda*, 13. november 2004, s. 11.

- BOURDIEU, P. 1998: *Teorie jednání*. Karolinum, Praha.
- BUCHTA, S. 1995: Súčasný premeny slovenského vidieka. In *Zborník Slovenskej akadémie pôdohospodárskych vied „Neprodukčné funkcie poľnohospodárstva a ich miesto v agrárnej politike“*. Nitra, s. 34–41.
- BUCHTA, S. 1996: Transformačné peripetie slovenského poľnohospodárstva a zmeny vidieckej society. In: *Slovenský národopis*, 44, s. 345-350.
- DANGLOVÁ, O. – NÁMEROVÁ, I. 1999: Roľník, družstevník, agropodnikateľ. In: *Sociológia*, 31, s. 323–340.
- DANGLOVÁ, O. 2001 B: Rurálna komunita v transformácii. In: *Slovenský národopis*, 49, s. 279–299.
- DANGLOVÁ, O. 2004: Dekolektivizácia a stratégia prežitia v postsocialistických poľnohospodárskych družstvách. In: *Slovenský národopis*, 52, s.122-139.
- FALŤANOVÁ, Ľ. 2001: Poľnohospodárske robotníctvo ako sociálny fenomén. In: *Slovenský národopis*, 49, s. 300-313.
- HÁJEK, M. 2004: Lozorno na mapách. In: Turcsány a kol.: *Lozorno – monografia o dejinách obce*. Lozorno, s. 170-179.
- HIRNER, A. (1953-1955) 2004: *Denníky sociológov 1*. Sociologický ústav SAV, Eds. Ľ. Turčan, R. Klobucký, Bratislava.
- HOLEC, R. 1991: *Poľnohospodárstvo na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia*. VEDA, Vydavateľstvo SAV, Bratislava.
- JURÁŇ, C. 1996: Poľnohospodárstvo. In: *Slovensko 1995. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Eds. M. Bútora a P. Hunčík. Nadácia Sándora Máraiho, Bratislava.
- KAHOUNOVÁ-DRÁBIKOVÁ, E. 1979: Odras poľnohospodárskej ekonomiky v zmenách ľudovej kultúry družstevnej dediny. In: *Slovenský národopis*, 27, s. 230–240.
- KELLER, J. 2003: *Abeceda prosperity*. Nakladateľství DOPLNĚK, Brno.
- KĚPIŇSKI, A. 1999: My a oni – naši a cudzí. In: *Slovo*, 1, č. 4, s. 13.
- KRUŽLÍK, T. 2003: Životné stratégie ako osobné značky. In: *Slovo*, 5, č. 2, s. 13.
- KUBÍN, Ľ. 2002: *Rola politických elít pri zmene režimu na Slovensku*. VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava.
- KUŽEL, S. 2001: Strategie prežitia na východoslovenské vesnici v období transformácie. Tradície či akulturácie? In: *Ethnologia Europae Centralis*, 5, s. 57–64.
- LIPTÁK, Ľ. 1999: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Kalligram, Bratislava.
- MIKLOŠ, I. 1996: Privatizácia. In: *Slovensko 1995. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Eds. M. Bútora a P. Hunčík. Nadácia Sándora Máraiho, Bratislava.
- PISCA, L.1984: Zmeny spôsobu života vidieckej populácie. In: *Sociológia*, 16, s. 176–192.
- PRANDA, A.1978: Formovanie nového systému hodnotových orientácií na súčasnej slovenskej dedine. In: *Slovenský národopis*, 26, s. 235–253.
- PRANDA, A.1979: Národopisný výskum kultúry družstevnej dediny (problémy, metódy, ciele). In: *Slovenský národopis*, 27, s. 209–329.
- PRANDA, A.1981: Zmeny myslenia a postojov človeka na súčasnej slovenskej dedine. In: *Národopisné informácie*, č. 3, s. 39–48.
- RATICA, D. (Ed.) 1991: *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry*. Národopisný ústav SAV, Bratislava.
- ROŠKO, R. 2000: *Slovensko na konci tisícročia*. VEDA, Vydavateľstvo SAV, Bratislava.
- SEDLÁK, J. 2003: Strach z konkurencie majú i západní farmári. In: *Pravda* 12. marca, s. 11.
- SEDLÁK, J. 2004/a: Únia predpisuje roľníkom rôzne lieky. In: *Pravda*, 19. februára, s. 13.
- SEDLÁK, J. 2004/b: Podporu dostanú aj drobní vlastníci. In: *Pravda*, 17. februára, s. 16.
- SEDLÁK, J. 2004/c: Hory bez farmárov by stratili príťažlivosť. In: *Pravda*, 18. decembra, s. 14.

- SLAVKOVSKÝ, P. 1985: Socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva a jej obraz v spôsobe života slovenskej dediny. In: *Slovenský národopis*, 33, s. 323–336.
- SLAVKOVSKÝ, P. 1986: Socialistické združstevňovanie poľnohospodárstva a jeho vplyv na formovanie vidieckej rodiny. In: *Slovenský národopis*, 34, s. 543–552.
- SLAVKOVSKÝ, P. 1993: Agrárna kultúra a životné prostredie. In: *Slovenský národopis*, 41, s. 423–447.
- SLAVKOVSKÝ, P. 1995: Dve diskontinuity vo vývine slovenského poľnohospodárstva. In: *Slovenský národopis*, 43, s. 371–377.
- SLAVKOVSKÝ, P. 2002/a: *Agrárna kultúra Slovenska. Premeny v čase*. VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava.
- SLAVKOVSKÝ, P. 2002/b: Spoločensko-politické zmeny na Slovensku po roku 1989 a ich dopad na ľudí v družstevnej poľnohospodárskej prvovýrobe. In: *Tradícia a spoločensko-politické zmeny na Slovensku po 2. svetovej vojne*. STIMUL, Bratislava, s.77-88.
- SLAVKOVSKÝ, P. 2002/c: *Sociálne a kultúrne premeny slovenského poľnohospodárstva v druhej polovici 20. storočia na príklade obcí Topoľčiansko-ďuchonského mikroregiónu*. Rkp. výskumnej štúdie. Ústav etnológie SAV, Bratislava.

**LIFE STRATEGIES OF PEOPLE CONNECTED WITH PRIMARY AGRICULTURAL
PRODUCTION IN SLOVAKIA DURING 20th AND 21th CENTURY
(Cultural, Social and Political Context)**

Summary

So far ethnography has followed mainly natural, historical, regional, ethnic, economic, social and technological aspects of the development of agriculture in Slovakia. Researchers' interest in the immediate political causes of this process has remained marginal, often for obvious reasons. However, the influence of the political decisions on the development of agriculture and therefore on people engaging in primary agricultural production becomes more intensive with the development of civilisation. The state (its power and political elite) tends to unify social space and to control the functioning of its areas. This tendency culminated in Slovakia during the second half of 20th century in time of collectivization and decollectivization of agriculture.

The culture of Slovak villages during the first half of 20th century had been contiguous. The basic social space consisted of patriarchal peasant family and of the village community. Life strategy of individuals and peasant families, their values and the level of agriculture had been developing on the basis of cultural patterns of pre-industrial society. During the second half of 20th century there were two considerable discontinuities: first, collectivization of agriculture in 50s, and second, decollectivization in 90s. Both were politically controlled processes, and therefore their effect had been essential for the way of life and life strategies of people engaging in agricultural production.

The author tries to understand these processes and their social and cultural context and to delineate possible development of agriculture as well as of people engaging in it.

Príspevok vznikol v rámci vedeckého projektu Ústavu etnológie SAV „Aktivizácia vidieckeho priestoru v socio-ekonomickej a kultúrnej sfére“.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Hlavná redaktorka:

PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc.

Výkonné redaktorky:

PhDr. Hana Hlôšková, CSc., Mgr. Tatiana Podolinská, PhD.

Redakčná rada: doc. PhDr. Ľubica Droppová, CSc., Univ. Prof. Dr. Gyivicsán Anna, Dr. hab. (MR), doc. Mgr. Martin Kanovský, PhD., PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist (ČR), prof. PhDr. Milan Leščák, CSc., PhDr. Martin Mešša, doc. PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., prof. PhDr. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Peter Salner, DrSc., PhDr. Zdeněk Uherek, CSc. (ČR), PhDr. Miroslav Válka, PhD. (ČR)

Adresa redakcie: Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, spol. s r.o. P.O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava

e-mail: sap@sappress.sk

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 53, 2005, Number 2

Editors: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Address of editor: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. slobody 6,

810 05 Bratislava, Slovakia and SLOVART G.T.G. Ltd., Krupinská 4,

P.O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 53, 2005, No 2

Rédacteurs: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Adresse de la rédaction: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 53, 2005, Nr. 2

Redakteure: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Redaktion: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS
